

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІЗ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ВНАСЛІДОК ВЧИНЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ

МАМУШКІНА Альона Ігорівна - здобувач Національної академії прокуратури
України

УДК 347.51:343.326

Стаття посвячена аналізу особливостей обов'язків із причинення шкоди в результаті здійснення терористичного акту. Исследується соотношение обов'язків із причинення шкоди в результаті здійснення терористичного акту з деликтними обов'язками в цілому. В статті на основі аналізу законодавства та доктрини по досліджуваній проблематиці зроблено висновок, що обов'язкам із причинення шкоди в результаті здійснення терористичного акту присущі певні риси обов'язків із причинення шкоди з певними специфічними особливостями, обумовленими певними обставинами причинення такої шкоди.

Ключевые слова: обов'язки із причинення шкоди, громадянсько-правовая відповідальність, терористичний акт, деликт, возмещение шкоди.

Постанова проблеми

Вивчення зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди терористичним актом передбачає вивчення його правової природи, що дозволить розкрити специфіку, місце і функції згаданого зобов'язання у системі зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди, що і є метою цієї статті.

Необхідно відмітити, що на зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди поширюються положення, закріплені в частині 1 статті 509 Цивільного кодексу України, відповідно до якого зобов'язання є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана

вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Згідно із частиною 2 цієї статті зобов'язання виникають із таких підстав: договори та інші правочини; створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі тощо¹.

Однак зобов'язанням внаслідок заподіяння шкоди властиві певні інші підстави та умови виникнення, а також інші специфічні особливості, ніж договірним зобов'язанням. Зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди виникає в результаті порушення абсолютних суб'єктивних прав, тобто загального для всіх обов'язку утриматися від посягання на права інших осіб. Зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди регулюють відносини, не характерні для нормального перебігу життя, так звані аномальні майнові відносини². Ще однією специфічною рисою зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди є його відновлювальний характер. Причому відшкодування шкоди, насамперед, спрямоване не на покарання боржника, а на відновлення майнового стану потерпілого.

Слід зазначити, що Цивільний кодекс України не дає легального визначення зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди,

тому необхідно звернутися до доктрини цивільного права.

Наукове розроблення теми. Великий внесок у розвиток інституту зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди внесли цивілісти радянського періоду. Так, В.О. Тархов під зобов'язанням із заподіяння шкоди розумів правове відношення, яке виникає між особою, відповідальною за заподіяння шкоди, з одного боку, і потерпілою особою від заподіяння шкоди, з іншого боку. Подібне визначення має наукову цінність, але воно є досить узагальненим, що враховує лише дві сторони в зобов'язанні, в той час як на практиці зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди характеризуються більш складною структурою³.

Також висловлювалася думка, що деліктним називається зобов'язання, на підставі якого особа, яка завдала шкоди особі або майну громадянина чи організації, зобов'язана цю шкоду відшкодувати. Подібне визначення в певній мірі звужує ряд деліквентів, оскільки шкода може бути відшкодована також державою, яка безпосередньо цю шкоду не заподіювала (наприклад, в разі відшкодування державою шкоди, заподіяної терористами)⁴. З цим визначенням вельми схожою є позиція сучасних цивілістів: на підставі зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди особа, яка завдала шкоди особі або майну іншої особи (фізичної чи юридичної), зобов'язана відшкодувати заподіяну шкоду в повному обсязі, а потерпіла особа має право вимагати, щоб заподіяну їй шкоду було відшкодовано⁵.

К.А. Флейшиц, розуміючи під зобов'язаннями внаслідок заподіяння шкоди зобов'язання із відшкодування майнової шкоди, заподіяної протиправним і, за загальним правилом, винним діянням, що не становить собою невиконання зобов'язання, що існує між особою, відповідальною за шкоду, і потерпілою особою, необґрунтовано звужує ці зобов'язання, не включаючи сюди матеріальну і моральну шкоду⁶.

Заслугує на увагу точка зору М.М. Малєїної, яка під зобов'язанням внаслідок заподіяння шкоди розуміє цивільно-правове зобов'язання, на підставі якого потерпілий

має право вимагати від особи, відповідальної за заподіяння шкоди, відшкодувати майнову шкоду в натурі або відшкодувати збитки, а також у передбачених випадках – компенсувати немайнову (моральну) шкоду, призупинити або припинити протиправну діяльність заподіювача шкоди. Однак, на наш погляд, і це визначення не враховує механізм відшкодування матеріальних збитків, а також не передбачає відновлення прав за рахунок інших осіб, на яких законом покладено обов'язок відшкодування шкоди⁷.

Мета статті

З урахуванням вищевикладеного пропонуємо власне тлумачення досліджуваного зобов'язання. Під зобов'язанням внаслідок заподіяння шкоди слід розуміти зобов'язальні правовідносини, покликані забезпечити відновлення порушених прав потерпілого, що виникло в результаті заподіяння майнової, фізичної та/або моральної шкоди фізичній особі або майнової шкоди юридичній особі, на підставі чого заподіювач шкоди (або інша особа, на яку законом покладено обов'язок щодо відшкодування шкоди) зобов'язаний відшкодувати майнову та/або фізичну шкоду та/або компенсувати моральну шкоду, а також припинити діяння, яке порушує права особи, в той час як потерпілий має право вимагати від боржника виконання його обов'язків.

Виклад основного матеріалу

Деякі автори стверджують, що зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди терористичним актом не можна розглядати в рамках цивільно-правових зобов'язань. Так, Я.Я. Кайль вважає, що правовідносини, що виникають при відшкодуванні шкоди, заподіяної терористичною діяльністю, виходять за рамки деліктних зобов'язань у тому аспекті, як вони розуміються в цивільному праві⁸. З цим твердженням ми принципово не погоджуємось, оскільки при детальному вивченні цього інституту можна прийти до висновку, що зобов'язанням із заподіяння шкоди внаслідок терористичного акту притаманні всі ознаки родового поняття – зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди, хоча подібним правовідносинам властивий

комплекс специфічних рис, які одночасно вводять в оману деяких авторів.

Так, виходячи з аналізу статей чинного законодавства України, можна зробити висновок про те, що держава, беручи участь в цивільно-правових відносинах, по суті, частково відмовляється від свого імунітету з відшкодування шкоди і виступає в ролі рівноправного учасника на стороні як заподіяювача шкоди (в разі проведення контртерористичної операції), так і кредитора (у разі регресної вимоги до терористів). У частині 2 статті 2 Цивільного кодексу України закріплено, що держава виступає у відносинах, регульованих цивільним законодавством, на рівних засадах з іншими учасниками цих відносин – фізичними і юридичними особами⁹.

Розглядаючи галузеву приналежність правовідносин, що виникають при відшкодуванні державою шкоди, заподіяної терористами, слід звернутися до думок цивілістів. В цілому багато вчених відносять відповідальність держави до інституту цивільного права і ця відповідальність має приватно-правову природу¹⁰. Цікавою є точка зору О.М. Садікова, який відзначав, що відносини, які регулюються нормами цивільного законодавства, є майновими адміністративними відносинами, включеними в сферу цивільного законодавства лише у зв'язку з тим, що цивільний кодекс дозволяє застосувати до таких відносин норми цивільного законодавства¹¹.

Дійсно, цивільне законодавство регулює договірні та інші зобов'язання, а також інші майнові та пов'язані з ними особисті немайнові відносини, засновані на рівності, автономії волі і майновій самостійності їх учасників. Однак О.М. Садіков, вказуючи як на майновий, так і адміністративний характер таких відносин, не врахував, що адміністративне право регулює суспільні відносини в сфері виконавчої влади (державного управління). До предмету адміністративного права також можуть відноситися майнові відносини, проте їх особливістю можна назвати те, що вони не ґрунтуються на рівноправності та незалежності сторін, це відносини субординації, а не координації¹². Подібної точки зору дотримувався і Б.Б. Черепакін,

який вважав, що правовідносини, які виникають при відшкодуванні шкоди державою, є відносинами, побудованими на засадах координації, тобто входять в систему приватного права, складовою частиною якої є цивільне право¹³.

Також необхідно відокремити правовідносини, що виникають при відшкодуванні державою шкоди, заподіяної терористами, від правовідносин кримінально-процесуального права. Як ми вже відзначали, предметом цивільно-правових відносин є майнові та пов'язані з ними особисті немайнові відносини, в той час як предметом кримінально-процесуальних норм – відносини, пов'язані з діяльністю органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ.

Слід також зазначити, що зобов'язання, які виникають внаслідок заподіяння шкоди актом тероризму, відносяться до охоронних зобов'язань. Поряд з існуванням регулятивних зобов'язань охоронні зобов'язання покликані забезпечити права та інтереси суб'єктів цивільних правовідносин від різних порушень і захищати ці права та інтереси, коли порушення вже відбулося. Деякі автори відзначають, що охоронне правовідношення є формою існування регулятивних правовідносин¹⁴.

Регулятивні правовідносини виникають з правомірних дій суб'єктів, в той час як охоронні – з протиправних дій суб'єктів, пов'язаних із застосуванням державного примусу.

Охоронним цивільним правовідносинам, в тому числі відповідальності, також властиві риси структурного типу цивільних правовідносин. Правовідносини, які виникають при відшкодуванні шкоди державою, є правонабувальними, оскільки спрямовані на захист і відновлення прав потерпілих; вони характеризуються свободою розсуду (ініціативи) у встановленні та використанні примусових заходів, а також рівністю суб'єктів, що проявляється в однотипності примусових заходів та відсутності відносин влади і підпорядкування.

Отже, слід констатувати, що зобов'язання із заподіяння шкоди вна-

слідок терористичного акту є охоронним зобов'язанням. Однак у літературі можна зустріти точку зору, відповідно до якої зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди актом тероризму не є не лише охоронним зобов'язанням, а й власне зобов'язанням. Так, Я.Л. Кайль стверджує, що зазначені правовідносини виходять за рамки деліктних зобов'язань, і аргументує свою позицію, виходячи з того, що держава відповідає за ту шкоду, яка завдана у результаті незаконних дій (бездіяльності) державних органів, органів місцевого самоврядування або посадових осіб цих органів¹⁵. Однак у цьому випадку можна говорити в певній мірі про вину уповноважених органів, які повинні були запобігти вчиненню акту тероризму і, як наслідок, простежити бездіяльність державних органів, що відповідають за протидію тероризму. Однак в ряді випадків передбачити або запобігти актові тероризму неможливо через раптовість його настання і високу латентність злочинів терористичного характеру.

Також зауважимо, що чинне законодавство допускає можливість покладання обов'язку з відшкодування шкоди на третю особу, яка не є заподіювачем шкоди. Крім того, кожен має право на відшкодування державою шкоди, заподіяної незаконними діями (або бездіяльністю) органів державної влади або їх посадових осіб. Таким чином, держава з метою захисту конституційних прав і свобод особи добровільно покладає на себе обов'язок з відшкодування шкоди потерпілим від актів тероризму.

Відповідальність держави перед потерпілими від актів тероризму дійсно є дуже специфічною, оскільки відсутня така умова відповідальності, як вина держави. Ось чому більшість юристів розглядають випадки безвинної (об'єктивної) відповідальності саме як відповідальність, спеціально встановлену цивільним законом.

Заслуговує на увагу точка зору тих вчених, які стверджують, що подібний обов'язок держави відшкодувати шкоду є не санкцією за правопорушення, а стимулом до поведінки, спрямованої на зменшення ймовірності невинної людини за заподіяння шкоди¹⁶. Подібну точку зору висловлює

і А.В. Мілохова, зазначаючи, що обов'язок відшкодування державою шкоди, заподіяної терористичним актом, слід розглядати не як санкцію, а як відповідальність¹⁷.

Використовуючи поняття принципу вини, окремі дослідники розглядають обов'язок держави з відшкодування шкоди, завданої громадянину органами державної влади, мірою відповідальності в тому випадку, якщо ці акти влади були здійснені за наявності вини. Якщо ж мало місце невинне їх вчинення, то відповідний обов'язок держави слід розглядати як один з різновидів заходів захисту, в основі застосування яких лежить принцип заподіяння, тобто факт протиправного заподіяння шкоди¹⁸.

Прихильники заходів захисту посиляються на те, що про цивільно-правову відповідальність слід вести мову тільки за наявності вини, а якщо вина відсутня, потрібно говорити про заходи захисту. Виникає запитання, чи слід враховувати можливість застосування державного примусу до самої держави в разі покладання нею на себе відповідальності за шкоду, заподіяну актом тероризму? Відповідь на це питання можна знайти у С.Ю. Ріпінського. Автор звертає увагу на те, що в цьому випадку мова повинна йти не про здійснення потерпілим примусових заходів щодо держави, а про те, що держава реалізує заходи відповідальності (здійснює державний примус) щодо самої себе¹⁹, обґрунтовуючи це твердження положеннями теорії правової держави і поділу влади. Дійсно, саме поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову дозволяє здійснювати контроль над іншими гілками влади. У такому випадку питання про відповідальність держави щодо самої себе відпадає.

Повертаючись до покладання відповідальності держави за відсутності вини, значимо точку зору С.С. Алексєєва, згідно з якою неможливість відмежувати відповідальність тільки випадками «чистих» винних правопорушень диктується практичними міркуваннями – в ім'я збереження в деяких випадках єдності в змісті правового регулювання²⁰.

Виходячи із запропонованих точок зору слід зробити висновок, що положення чинного законодавства України стосовно від-

шкодування шкоди, заподіяної терористичним актом, є заходами захисту держави, що виражаються у формі грошової компенсації особам, які потерпіли від акту тероризму, і спрямовані на відновлення майнових і немайнових прав потерпілих. У той же час, покладання відповідальності на терористів, які заподіяли шкоду як фізичним та юридичним особам, так і державі, слід вважати мірою відповідальності, спрямованою на покарання і виправлення осіб, які вчинили акт тероризму, попередження злочинів терористичного характеру і компенсацію грошових коштів, виплачених державою потерпілим.

На підставі вищевикладеного можна зробити **висновок**, що зобов'язанням внаслідок заподіяння терористичним актом шкоди притаманні риси цивільно-правових відносин. Цивільно-правова відповідальність виконує компенсаційно-відновлювальну та попереджувальновиховну функцію. Зазначені правовідносини регулюються нормами цивільного права. Можна говорити лише про публічно-правовий порядок виплати грошових коштів державою, а не про «вихід за рамки» зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/card/435-15>.
2. Гражданское право: Учебник: В 2 т. / Отв. ред. Е.А. Суханов. М., 2000. Т. 2, Ч. 2. С. 359.
3. Тархов В.А. Обязательства, возникающие из причинения вреда: учеб. пособие. Саратов, 1957. С. 18.
4. Смирнов В.Т., Собчак А.А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве: учеб. пособие. Л., 1983. С. 10.
5. Мануїлова К.В. Правова природа та зміст деликтних зобов'язань. URL: <http://www.apdr.in.ua/v61/79.pdf>.
6. Флейшиц Е.А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения. М.: Юрид. лит., 1951. С. 6.

7. Малейна М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. М.: МЗПресс, 2000. С. 133.

8. Кайль Я.Я. Российская Федерация как должник в обязательствах вследствие причинения вреда: дис.... канд. юрид. наук. Волгоград, 2005. С. 75.

9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/card/435-15>.

10. Цивільне право: підручник: у 2 т. / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Х. : Право, 2011. Т. 2. С. 400.

11. Садиков О.Н. Злоупотребление правом в Гражданском кодексе России. *Хозяйство и право*. 2002. № 2. С. 44.

12. Тактаев И.А. Ответственность публично-правовых образований за вред, причиненный их органами и должностными лицами: Дис. ... канд. юрид. наук. М, 2003. С. 19.

13. Черепяхин Б.Б. К вопросу о частном и публичном праве. *Труды по гражданскому праву*. М., 2001. С. 120.

14. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти): монографія. Одеса: Юридична література, 2008. С. 111.

15. Кайль Я.Я. Российская Федерация как должник в обязательствах вследствие причинения вреда: дис.... канд. юрид. наук. Волгоград, 2005. С. 75.

16. Курылева С.Б. Санкция как элемент правовой нормы. *Советское государство и право*. 1964. №4. С. 34.

17. Милохова А.В. Гражданско-правовая ответственность вследствие причинения вреда: Дис.... канд. юрид. наук. М, 2004. С. 144.

18. Хоменко М.М. Відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, їх посадовими та (або) службовими особами: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. С. 120.

19. Рипинский С.Ю. Имущественная ответственность государства за вред, причиняемый предпринимателям. СПб., 2002. С. 58.

20. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2 т. М., 1981. Т. 1. С. 386.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу особливостей зобов'язань із заподіяння шкоди внаслідок вчинення терористичного акту. Досліджується співвідношення зобов'язань із заподіяння шкоди внаслідок вчинення терористичного акту із деліктними зобов'язаннями в цілому. У статті на основі аналізу законодавства та доктрини з досліджуваної проблематики зроблено висновок, що зобов'язанням із заподіяння шкоди внаслідок вчинення терористичного акту притаманні загальні риси зобов'язань із заподіяння шкоди з певними специфічними особливостями, зумовленими надзвичайними обставинами завдання такої шкоди.

Ключові слова: зобов'язання із заподіяння шкоди, цивільно-правова відповідальність, терористичний акт, делікт, відшкодування шкоди.

Mamushkina A.I. General description of the damages in tort arising from a terrorist act

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the damages in tort arising from a terrorist act. The correspondence of the damages in tort arising from a terrorist act with damages in tort in general is investigated. In the article on the ground of analysis of legislation and doctrine on issues under investigation there is concluded that the damages in tort arising from a terrorist act have the general features of damages in tort with certain specific features due to the extraordinary circumstances of damaging event.

It was noted that under the obligation as a result of damage the obligatory legal relationship is intended to ensure the restoration of the victim's violated rights that arose as a result of causing property, physical and/or moral harm to an individual or property damage to a legal entity on the basis of which the inflicting caused damage (or other person to whom the obligation to compensate the damage by law) is obliged to compensate property and/or physical damage and/or to compensate for moral damage as well as to stop an offense that violates the law a person while the victim is entitled to require the debtor to perform his duties.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the damages in tort arising from a terrorist act. The correspondence of the damages in tort arising from a terrorist act with damages in tort in general is investigated. In the article on the ground of analysis of legislation and doctrine on issues under investigation there is concluded that the damages in tort arising from a terrorist act have the general features of damages in tort with certain specific features due to the extraordinary circumstances of damaging event.

Key words: damages in tort, civil responsibility, terrorist act, delict, compensation for harm.

It is concluded that the states really are very specific to the victims of acts of terrorism, because there is no such condition of responsibility, as the state's fault. That is why most lawyers consider cases of innocent (objective) responsibility as just a liability specifically imposed by civil law.

It is emphasized that obligations arising out of damage to an act of terrorism are related to security obligations.

It is proved that the provisions of the current legislation of Ukraine regarding compensation for damage caused by a terrorist act are measures of protection of the state expressed in the form of monetary compensation to persons who have suffered from an act of terrorism and aimed at restoring property and non-property rights of victims. At the same time, the imposition of liability on terrorists who caused damage to both individuals and legal entities and the state should be considered a measure of responsibility aimed at punishing and correcting those who committed an act of terrorism, preventing terrorist crimes and compensating for the money paid state victim.

On the basis of the foregoing it is concluded that the obligations inherent in the acts of the terrorist act are inherent in the features of civil-law relations. Civil liability fulfills the compensatory and restorative and preventive-educational function. These relationships are regulated by civil law. One can speak only about the public-law procedure for the payment of money by the state, and not about "out of bounds" of the obligation as a result of damage.